

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ–Нью-Йорк
2004

Наталія ЧЕРКАСЬКА (Київ)

ДЖЕРЕЛА ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ В КИЄВІ ДО ІСТОРІЇ РОДУ КНЯЗІВ САНГУШКІВ

Архівні джерела містять невичерпну інформацію з історії князівського роду, що хронологічно охоплює понад п'ять сторіч. Сангушки походять від великого князя литовського Гедиміна. Від кінця XIV – початку XV ст. Сангушки володіли маєтностями на Волині, трохи згодом – на Поділлі та Брацлавщині. У ревізіях волинських замків 1545–1552 рр. Сангушків згадано вже як *княжат головних* (разом з іншими вісьмома князівськими родами – Острозькими, Заславськими, Гольшанськими-Дубровицькими, Збаразькими, Вишневецькими, Чорторійськими, Четвертенськими, Корецькими)¹. Вони брали участь у великокнязівській раді. У Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій представники роду посідали різні уряди, в тому числі й гетьманські.

З ім'ям Сангушків пов'язане заснування міст і містечок. На Волині – це насамперед Вижва (1508)², Ковель (1518)³, Полонне (1559)⁴ тощо. Деякі з них одержали магдебурзьке право. Князі провадили підприємницьку та благодійницьку діяльність, що сприяло економічному розвитку міст і містечок. Сангушки сповідували православ'я (йдеться про представників

---

¹ Źródła dziejowe / Opisane przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1877. – Т. 6. – S. 20.

² Локаційний привілей Сигізмунд I надав князю Василю Михайловичу Сангушкові († бл. 1557). 1543 року Василь Михайлович віддав Вижву у складі Ковельської волості королеві Боні в обмін на білоруські маєтки (Вітебське воев.). Ковельське староство разом з Вижвою одержав Богдан Михайлович Семашко.

³ Локаційно-магдебурзький привілей дістав для Ковеля згадуваний вже князь Василь Михайлович Сангушко (*Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003. – С. 167).

⁴ Містечко Полонне (Полонка) у Луцькому пов. Волинського воев. заснував князь Роман Федорович Сангушко (бл. 1537–1571), найвидатніший представник несухоїзько-локацької лінії роду (*Zielińska T.* *Poczet polskich rodów arystokratycznych.* – Warszawa, 1997. – S. 365; *Sanguszek Roman* // *Polski słownik biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993. – Т. 34. – Z. 4. – S. 501–505). Не слід плутати з Полонним у Луцькому пов., що його одержав Григорій Львович Сангушко († 1602) з кошерської лінії від Криштофа Радзивіла в обмін на сангушківські маєтки у Вілкомірському пов. Віленського воев.

несухоїзько-локацької лінії роду). Окремі представники інших ліній роду були навернені до католицизму тільки в першій третині XVII ст.⁵ У маєтках князі будували як костели, так і православні церкви.

Сангушки залишили величезний масив документів, розпорошених, на жаль, по різних фондах державних архівів України, а також інших країн, насамперед Польщі.

Багато документів стосовно цього князівського роду зберігаються зараз у ЦДІАК України в родових фондах, колекціях, а також у фондах судово-адміністративних установ Правобережної України польсько-литовської доби. Їхня джерелознавча цінність зростає через розпорошення і втрату більшості документів родового архіву Сангушків.

Початки родинного архіву Сангушків ведуться з архіву в містечку Ратне, що лежало на кордоні Волині з Польською Коронаю і було власністю родоначальника Сангушків – Сангушка Федьковича⁶. Він успадкував його від батька, Федька (Федора) Ольгердовича – рідного по батькові брата Владислава Ягайла (бл. 1351–1434), великого князя литовського, польського короля⁷. Ранні документи, про які відомо, що вони належали до архіву Сангушків, датуються першою третиною XV ст. Зі смертю Сангушка Федьковича (1454) та його дружини в останній чверті XV ст. документи архіву поділили сини, засновники ліній роду, які утворили в своїх головних маєтностях власні архіви – Олександр Сангушкович († перед 1491) у Коширську (тепер – Камінь-Каширський, яким володів з 1475 р.)⁸, а Михайло Сангуш-

---

⁵ Близько 1620 р. прийняли католицизм похрещені за православним обрядом Семен Самуель († 1638), воєвода вітебський, з ковельської лінії, і Адам Олександр (бл. 1590–1653), воєвода подільський, згодом волинський, останній представник кошерської лінії. Див.: О происхождении родов в Юго-Западной России // Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – К., 1867. – Ч. IV. – Т. 1. – С. XXI. Щоправда, у 1590-х роках Ганна II Андріївна з кошерської лінії, дочка Андрія Михайловича і кн. Богдани Мстиславської, хрещена в православ'ї, була навернена до католицизму (*Яковенко Н. М.* Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини // Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 69, 27, прим. 45).

⁶ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. – С. 235–236. Грамоту 1443 р. великого князя Казимира про надання Сангушкови Федьковичу Ратного й Ветлів опубліковано в кн.: *Archiwum XX. Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Red. Z. L. Radziwiński.* – Lwów, 1887. – Т. 1. – № 39. Невдовзі прикордонні Ратне, Любомль і Ветли, що належали до княжого уділу, були приєднані до Польської Корони (питання про належність Ратного до Корони було офіційно вирішене ще 1432 р.).

⁷ *Dworzaczek W.* Genealogia. – Warszawa, 1959. – Tabl. 16, 173.

⁸ *Syta K.* Dzieje archiwów książąt Sanguszków // *Miscellanea Historico-Archivistica.* – Warszawa, 2000. – Т. XI. – S. 103; *Zielińska T.* Poczet polskich rodów arystokratycznych. – Warszawa, 1997. – S. 363. Перелік сіл, що входили до “Кошерського князівства” Сангушка Федьковича і поділ яких відбувся між нащадками (1502), дає підстави припустити, що назва уділу походила від м. Кошер у Володимирському пов., що згадується в договорі Великого князівства Литовського з Польським королівством 1366 р. (*Довнар-Запольський М. В.* Из истории литовско-польской борьбы за Вольнь (Договоры 1366 г.). –

кович († п. 1511) у Ковелі. На початку XVI ст. Андрій Олександрович († 1534), онук Сангушка Федьковича, започаткував архів гетьманської, або несухоїзько-локацької⁹, лінії у головній садибі Несухоїжі (Володимирський пов. Волинського воев.), що їх одержав після смерті брата, Михайла Олександровича († 1501). Історію архівів трьох ліній роду Сангушків докладно дослідив Криштоф Сита¹⁰. Ці родинні архіви містили матеріали як особового (генеалогічного, майнового), так і публічного характеру, що випливало з урядів (старостівського, намісницького, воеводського, гетьманського), які посідали представники князівського роду у XV–XVIII ст.

Гетьманська, або несухоїзько-локацька, лінія припинилася наприкінці XVI ст.¹¹ Кошерська лінія роду згасла в XVII ст. Із заміжжям за Єжи Красицьким, хорунжим галицьким, долиньським старостою, Ганни, сестри згадуваного вже Адама Олександра Сангушка (див. прим. 5), останнього “по мечу” в кошерській лінії роду, його маєтності, зокрема Камінь-Кошерський з архівом перейшов як віно до Красицьких. На сьогодні живуть представники ковельської лінії – Сангушки-Любартовичі¹². У XVIII ст. вони

К., 1896. – С. 9; карта). Тепер – с. Нові Кошари Ковельського р-ну Волинської обл., де городище Замчисько є залишками давнього міста Кошер (*Panopnost P. A. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – Л., 1967. – Т. 140. – С. 101–102*). А. Заяць розрізняє два міста, розташовані у Володимирському пов., що належали до Сангушків: *Камінь-Кошерський* (відомий з часів Київської Русі; дістав магдебурзьке право у 1430 р.) і *Кошер* (цоправда, першу згадку про місто автор відніс до 1571 р., див.: *Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... – С. 33; Історія міст і сіл УРСР: Волинська область. – К., 1970. – С. 385; Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівська земля. – Луцьк, 2003. – С. 18, 19*).

Про Кошерську волость у XVI ст. див. також: *Źródła dziejowe / Opisane przez A. Jabłonowskiego. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 77–78, 113–114; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 443; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1883. – Т. IV. – S. 482; Warszawa, 1902. – Т. XV. – Cz. 2. – S. 137.*

⁹ Несухоїжі належали до княжого уділу Федора Ольгердовича. Маєток Локачі у Володимирському пов., що дав назву лінії роду, одержав Федір Андрійович († 1547/48) від князів Четвертинських. Князь утворив там локальний архів, де зберігалися документи місцевого значення.

¹⁰ *Syta K. Dzieje archiwów książąt Sanguszków // Miscellanea Historico-Archivistica. – Т. XI. – S. 97–110.*

¹¹ Щоправда, Ю. Вольф вирізняв кошерсько-несухоїзьку лінію роду, а в ній відповідно несухоїзьку та кошерську гілки (*Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – S. 422–454; генеалог. табл.: S. 456*). Т. Зелінська відносить засновника несухоїзько-локацької лінії (за Ю. Вольфом – несухозької гілки) Андрія Олександровича († 1534) разом з нащадками до кошерської лінії, без поділу на гілки (*Zielińska T. Poczet polskich rodów arystokratycznych. – S. 364–365*). Несухоїзько-локацька лінія припинилася “по мечу” 1591 р., зі смертю її останнього представника Романа Романовича, сина польного гетьмана Великого князівства Литовського (*Dworzaczek W. Genealogia. – Tabl. 173*). Маєток гетьмана успадкували його доньки й через них він перейшов у власність до інших родів – Заславських і Лещинських.

¹² Першим почав називати себе Любартовичем-Сангушком Семен Самуель Андрійович († 1638) з ковельської лінії, котрий опрацював історію роду, до якої впровадив

частково успадкували документи гетьманської лінії роду. Перша відома за документами спроба описати архів Сангушків-Любартовичів була здійснена 1652 р. зі смертю Яна Владислава, сина князя Семена Самуеля. Зазначимо тут, що магнатські архіви розділили долю маєтків, у яких зберігалися. Вони потерпали від воєнних кампаній, гвалтовних наїздів сусідів, пожеж, насильницьких захоплень тощо. Особливих втрат архіви, так само як їхні власники, зазнали під час Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. та Колішчини.

Розпорошення документів відбувалося й через шлюбні зв'язки з іншими заможними родами, як це сталося, наприклад, з архівами кошерської лінії Сангушків. На початку XVII ст. їхні документи перейшли у спадок до Ходкевичів, від яких укупі з приданим потрапили до Сенявських, і Красицьких. Майнові документи, у тому числі на право власності, переходили до наступних власників разом з маєтками. Водночас матримоніальні відносини сприяли поповненню архіву Сангушків новими документами: зокрема, після одруження 1710 р. Павла Кароля Сангушка (1680–1750) з Маріанною Любомирською (1693–1729), власницею Заславського графства на Волині та Тарновського графства в Краківському воєводстві. У 1720 р. їх син Януш Олександр Сангушко (1712–1775) став спадкоємцем Острозької ординації. Отже, до Сангушків ковельської лінії потрапив архів найзаможніших родів Волині – князів Острозьких і Заславських – і польських великих землевласників графів Тарновських, що зберігався в Любартові, а також локальні архіви в Тарнові (Краківське воєв.), Заславі (Волинське воєв.)¹³ та Озерцях (Волинське воєв.).

Про важливість для інших родів документів, що знаходилися у Сангушків, свідчить, зокрема, лист 1743 р. Ф. Новацького (ім'я не встановлене) до регента Любартовського архіву Яцека Казимира Ратаєвича¹⁴, який перебував на той час у Колбушовій (Сандомирське воєводство), з проханням дозволити використати документи щодо кордонів Чуднівської волості (Київське воєв.)¹⁵ для судової справи про розмежування. При цьому Ф. Новацький обіцяв не чіпати майнових інтересів Сангушків¹⁶.

міфічного родоначальника Любарта Гедиміновича († 1384), князя володимирського та луцького. Цю ідею підхопили нащадки Семена Самуеля Андрійовича, які стали іменуватися Любартовичами-Сангушками.

¹³ Польська назва сучасного міста Ізяслав Хмельницької обл. У Заславі Волинського воєв. містився родинний архів князів Заславських. Через Олександру Романівну Сангушківну († 1602), першу дружину князя Януша Заславського († 1629), волинського воєводи, архів несухозько-локацької лінії потрапив до родинного архіву князів Заславських.

¹⁴ Його ім'я подає за Б. Горчаком Криштоф Сита (*Syta K. Dzieje archiwów książąt Sanguszków.* – S. 106).

¹⁵ Чуднівська волость входила до складу Острозької ординації і на той час належала Янушеві Олександру Сангушкови.

¹⁶ ЦДІАК України. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 508.

Функції центрального родового архіву Сангушків ковельської лінії до середини XVIII ст. виконував архів у Любартові (Люблінське воєводство), що не підлягав роздібненню.

1753 року відбувся поділ Острозької ординації, переобтяженої всупереч статуту боргами, між кредиторами її останнього власника Януша Олександра Сангушка – Любомирськими, Потоцькими, Сапегами, Чарторизькими, – зафіксований у так званій Колбушовській трансакції (1753). Тому 1756 р. останній острозький ординат вивіз найціннішу частину Любартовського архіву спочатку до Вішніча (Краківське воєводство), а згодом до Дубна на Волині. За Колбушовською трансакцією м. Дубно перейшло до Любомирських, а після смерті Януша Олександра Сангушка вони ж успадкували й частину родового архіву, що зберігалася в м. Дубно.

У середині XIX ст. існували три родові архіви Сангушків ковельської лінії – у Ізяславі¹⁷, Славуті (Волинська губ.) й Тарнові (після першого поділу Польщі опинився на території, що відійшла до Австрії). Оpubліковано спеціальні інструкції для архівістів, укладені на початку XIX ст. Ієронімом Сангушком (для Ізяславського архіву у зв'язку з перевезенням до маєтку Любартовського архіву 1812 р.) і його племінником Каролем (для білоруських архівів 1818 р.)¹⁸. Інструкції передбачали виокремлення документів до історії роду від документів на право власності та адміністративно-господарських актів.

Родовими архівами Сангушків зацікавилася Київська археографічна комісія (АК), метою якої було збирання, наукове опрацювання, публікація королівських грамот, універсалів та інших офіційних документів, що зберігалися в приватних архівах, для доведення дворянського походження колишньої шляхти та правомірності поширення на неї прав російського дворянства.

Славуту разом із Ізяславом успадкувала Марія Клементина (1830–1903), донька князя Романа Станіслава Сангушка, який управляв маєтками до її одруження (1851)¹⁹. Роман Станіслав (1800–1881) дозволив М. Д. Іванишеву ознайомитися лише з документами архіву в Ізяславі, де зберігалися також локальні архіви маєтків Білогородка, Шепетівка. Але князь відмовився скопіювати їх і передати для наукової публікації у виданні Археографічної комісії – “Памятники”, “Архив Юго-Западной России”²⁰. М. Д. Івани-

¹⁷ Див. прим. 13.

¹⁸ Див.: *Gorczak B. Katalog rękopisów Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1902. – S. XXII–XXX. Докладніше про інструкції див.: Polaczówna H. Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów rodzinnych // Archeion. – 1938–1939. – Т. 16. – S. 1–20.*

¹⁹ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 788а. – Спр. 101. – Арк. 70–79зв. (копія дарчого запису князя Євстафія Сангушка (1768–1844) на ім'я онуки, Марії Клементини, на с. Антоніни з прилеглими селами та м-ко Шепетівка, підготовлена поліцією для подання генерал-губернатору; 1838 р.).

²⁰ Листування князя Романа Сангушка з генерал-губернатором, попечителем Київського учбового округу Д. Г. Бібіковим з цього приводу (1852 р.) див.: ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 18. – Спр. 328. – Арк. 40–41, 48–50.

шев вирізняв серед документів Ізяславського архіву, які йому вдалося переглянути, такі тематичні групи: 1) “акти, що стосуються історії Православної церкви в Південно-Західному краю” (№ 1–15; найдавніші документи – з 1322 р., у копіях); 2) “акти про війни Польщі з Московською державою” (№ 16–91; найцінніші – листи царя Івана IV до Сигізмунда II Августа, 1570 р.); 3) “матеріали до історії Малоросії” (№ 92–115; листи та універсали польських королів до запорозьких козаків; листи Ю. Хмельницького та П. Тетері до короля; 1660–1661 рр.); 4) “суміш” (№ 116–125; грамоти та інші офіційні акти, що стосувалися князів Острозьких з давніх часів до 1539 р.). Найважливішою для історичної науки професор вважав збірку з 153 актів щодо “війни царя Івана Васильовича Грозного з королем польським Сигізмундом Августом”, проте князь не передав для Комісії жодного документа з цього зібрання²¹.

Сьогодні важко встановити, чи документи з архіву Сангушків врешті-решт потрапили до Київської археографічної комісії і (в такому разі) що саме з них було видано. Наведемо деякі характерні публікації документів про різних представників князівського роду в “Памятниках” (т. 1, 3, 4) і “Архиве Юго-Западной России” (ч. VIII, т. 3, 5, 6)²². Так, у “Памятниках”²³, наприклад, вміщено орендний лист на м-ко Кошер (тепер – с. Нові Кошари Ковельського р-ну Волинської обл.) зі присілками (Володимирський пов.), наданий князем Григорієм Львовичем Сангушком († 1602) з кошерської лінії, брацлавським каштеляном, та його дружиною Софією Головчинською († 1605) місцевому єврею (т. 1, розд. 2, № X, с. 84–95, 1595 р.), а також інвентар маєтку Полонне в Луцькому пов., переданого Григорію Львовичу Сангушкови князем Криштофом Радзивілом, віленським воєводою, гетьманом Великого князівства Литовського, в обмін на сангушківські маєтки у Вілкомірському пов. Віленського воєв. (т. 3, розд. 2, № III, с. 94–152, 1598 р.). Інший представник роду – князь Роман Федорович Сангушко (бл. 1537–

---

²¹ Опис документів з архіву Сангушків у Ізяславі, з якими ознайомився М. Д. Іванишев, див.: ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 18. – Спр. 328. – Арк. 15–26 (1852 р.). Загальну характеристику документів М. Д. Іванишев подав у звіті генерал-губернаторові Д. Г. Бібікову 4 серпня 1852 р. (ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 18. – Спр. 328. – Арк. 56–58. Опубл.: Київський центральний архів давніх актів. 1852–1943 рр.: 36. документів. – К., 2002. – Т. 1: 1852–1921 рр. – С. 133–134, док. № 44).

²² Посилання на томи даємо за наявними виданнями. Див.: Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском, подольском и вольнском генерал-губернаторе (далі – Памятники). – 2-е изд. – К., 1848. – Т. 1; К., 1898. – Т. 3; К., 1859. – Т. 4; Архив ЮЗР. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. / Под ред. О. И. Левицкого; К., 1907. – Ч. VIII. – Т. 5: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. / Под ред. М. В. Довнар-Запольского; К., 1911. – Ч. VIII. – Т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. / Под ред. М. Ф. Владимирского-Буданова.

²³ Тут і далі в дужках – посилання на том видання та № документа за розділами видання.

1571) з несухоїзько-локацької лінії, брацлавський воєвода, польний гетьман Великого князівства Литовського, житомирський староста, річицький державця, був власником Чорногородського маєтку (у XIX ст. – с. Городок Луцького пов. Волинської губ.), інвентар якого опубліковано в “Памятниках” (т. 3, розд. 2, № II, с. 75–93, 1578 р.). У запису Януша Михайловича Сангушка († 1516) з ковельської лінії та його дружини Анастасії Семенівни Олізаровичівни на користь Дерманського монастиря свідком був брат його, князь Василь Михайлович Сангушко († бл. 1557 р.) (т. 4, розд. 16, № I, с. 31–33, 1512 р.). Як ковельський староста, князь Василь Михайлович (т. 4, розд. 2, с. 16, 33, 178) згадується також в “Опису замків Луцького, Володимирського та Кременецького”, надрукованому в “Памятниках” (т. 4, розд. 2, с. 1–232, 1545 р., копія 1793 р.). “Опис”, що є виписом з Литовської метрики 1545 р. до книги № 5871 Кременецького магістрату за списком фондів Київського центрального архіву давніх актів (далі – КЦАДА) (див. тепер: ЦДІАК України. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 43), містить інформацію про Сангушків з несухоїзько-локацької і кошерської ліній – старост володимирських – Федора Андрійовича († 1547/48), маршалка Волинської землі (с. 2, 5, 6, 13, 15, 19, 23, 25 тощо) та Олександра Андрійовича (бл. 1508–1565) (с. 14, 129, 140); старосту луцького – князя Андрія Михайловича († 1560) (с. 15, 16, 63, 64, 75 тощо).

У “Архиве ЮЗР” опубліковано акти з колекції Київської АК про шлюбне право та родинні відносини на території Правобережної України в XVI–XVII ст. (див. ч. VIII, т. 3). Зокрема, йдеться про шлюбні стосунки князя Олександра Андрійовича Сангушка-Кошерського (бл. 1508–1565) (с. 6, № V, 1534 р.) та його сина Льва († 1571) (с. 48–50, № XX, 1564 р.; с. 629, № CLV, 1559 р.). Акти про українську адміністрацію того самого періоду (ч. VIII, т. 5) подають відомості, зокрема, про повинності та пільги зем’ян Вінницького повіту у зв’язку зі скаргою місцевого населення на утиски з боку князя Федора Андрійовича Сангушковича († 1547/48) з несухоїзько-локацької лінії, маршалка Волинської землі, брацлавського й вінницького намісника²⁴ (с. 43, № XXVI, 1546 р.; Додатки, № III, с. 463–466, 1546 р.). У листі короля Сигізмунда II Августа йдеться про надання пушкарів для черкаського замку на підставі звернення князя Дмитра Федоровича († 1554), черкаського і канівського старости (с. 75, № XXXVI, 1552 р.). Опубліковано також універсал короля Сигізмунда II Августа до всіх старост і воєвод, у тому числі до князя Романа Федоровича (бл. 1537–1571), вінницького²⁵ та брацлавського воєводи, житомирського старости, про необхідність ревізій у старостах і воєводствах за господарською інструкцією

²⁴ Цей уряд він справляв у 1542–1547 рр. Про контроль князів над урядом брацлавських і вінницьких намісників (потім – воєвод) див.: *Яковенко Н. М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 104–105.

²⁵ Спочатку новостворене воєводство мало ширшу назву – Брацлавське і Вінницьке воєводство, згодом – Брацлавське (див.: *Sanguszko Roman.* – S. 501).

(с. 158, № XLVIII, 1567 р.). Акти про землеволодіння (АЮЗР, ч. VIII, т. 6) з колекції актових книг КЦАДА стосувалися й окремих представників князівського роду. Так, у “Архиве ЮЗР” був надрукований текст грамоти Сигізмунда II Августа про заборону введення князя Романа Федоровича (бл. 1537–1571) у володіння коронними маєтками, що перебували в доживотному володінні вдови Францішка Хвалічевського та її сина Петра, до розгляду їхніх прав у суді (с. 246–247, № LXXXII, 1569 р.). Цінність цих публікацій зростає через загибель або розпорошення більшості документів княжого Ізяславського архіву у ХХ ст.

1853 року князь Роман Станіслав Сангушко відмовив членові Київської археографічної комісії, професору М. Д. Іванишеву ознайомитися з документами Славутського архіву, мотивуючи це бажанням опублікувати їх на власний кошт²⁶. Він прагнув науково впорядкувати родовий архів, звернувшись у середині ХІХ ст. за допомогою до львівських фахівців-істориків.

Сангушки усвідомлювали історичне значення документів, що їх вони посіли у власність. Упродовж 1887–1910 рр. вийшло друком 7 томів “Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie”, виданих у Львові за редакцією Зигмунта Радзімінського, одного з найавторитетніших знавців проблематики князівських родів України²⁷, та Броніслава Горчака²⁸, який займався впорядкуванням Славутського архіву з 1881 р. Він також підготував і опублікував 1902 р. уже згаданий каталог рукописів, що зберігалися в Славутському архіві Сангушків.

Родовий архів ковельської лінії Сангушків, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зберігався в Славутському маєтку (в 1860-х роках до Славуті перевезено й Ізяславський архів), частково загинув у перебігу національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. За даними Олекси Барановича, який 1918 р. ознайомився зі станом уцілілих приватних архівів Волині, нижня хронологічна межа документів Славутського архіву сягала середини ХІІ ст.²⁹ Найцінніші з них (у тому числі частину Підгірського архіву, набутого від Жевуських у 1865 р.) було вивезено власником до Нижнього Новгорода ще 1915 р., де документами опікувалося добродійне польське товариство. Звіди 1923 р. їх повернули власникам завдяки зусиллям польської делегації у справах реєвакації (за умовами Ризького мирного договору 1921 р.)³⁰. У Славуті залишалися документи починаючи з середини ХVІІ ст. Нами виявлено в ЦДАВО України дані про наявність цих

²⁶ ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 18. – Спр. 328. – Арк. 41, 41зв., 53зв., 57.

²⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця ХІV до середини ХVІІ ст. (Волинь і Центральна Україна). – С. 21.

²⁸ Автори незавершеної праці, присвяченої історії роду Сангушків (друк рідкий): Radziwiński Z. L., Gorczak B. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgierdowicza X. Ratneńskiego. – Lwów, 1906–1913. – Т. 1–3.

²⁹ Звіт О. І. Барановича про волинські архівалії від 22 квітня 1918 р. див.: Пам'ятки / УДНДІАСД. – К., 1998. – С. 53, № 35.

³⁰ Chwalewik E. Zbiory polskie. – Warszawa; Kraków, 1926. – Т. 1. – S. 117–119.

документів ще 1920 р.³¹ Подальшу долю їх не встановлено. Ймовірно, вони загинули на початку 1920-х років. Відомо лише, що перед війною в Житомирському обласному архіві зберігався особовий фонд Пелагеї Потоцької зі Славуті (за списками фондів 1939 р. – “ф. 162: Графиня Потоцкая Пелагея, м. Славута Изяславского уезда; 1902–1912 гг., 12 ед. хр.”). Проте станом на 1947 р. визнано, що фонд загинув під час нацистської окупації 1941–1943 рр.³²

За міжвоєнних часів рештки родових архівів Сангушків зі Славуті, Підгірців і Тарнова перебували в маєтку Гумніски поблизу Тарнова. На початку Другої світової війни ці документи, за наказом німецьких окупаційних властей, було доставлено до Кракова, де вони зберігаються донині у вавельському відділі Краківського держархіву³³. У поверненні князівського архіву до Рейхскомісаріату України був зацікавлений керівник Крайового управління архівів, бібліотек та музеїв у Києві Г. Вінтер, який уважно вивчав наукову літературу про історію та склад Славутського архіву. Це, зокрема, засвідчують його нотатки про місцезнаходження магнатських архівів з Волині на території Генерального губернаторства під заголовком “*Extradenden*” (1943)³⁴.

Відомо, що Сангушки дозволили Археографічній комісії ознайомитися з документами Изяславського архіву з науковою метою. Через цю обставину документи з родового архіву Сангушків, можливо, опинилися в колекціях КЦАДА, правонаступником якого є ЦДІАК України.

Під час Другої світової війни науково-довідковий апарат і архів КЦАДА загинули майже повністю, документи фондів переплуталися – й після війни постала проблема складання нового науково-довідкового апарату. Найбільше постраждали “магнатські” родові фонди й фонди судово-адміністративних установ Правобережної України часів Польсько-Литовської держави.

Описування “магнатських” родових фондів вимагало знання палеографії, іноземних мов та історії. У післявоєнному Києві таких фахівців було

---

³¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 79–80.

³² Див. списки фондів, що загинули у 1941–1943 рр.: Там само. – Оп. 2. – Спр. 158. – Арк. 177.

³³ Див.: ЦДІАК України. – КМФ-15. – Оп. 3: Архів Сангушків у Славуті. – № 1–268а. Характеристику Славутського архіву князів Сангушків, що зберігається в Краківському державному архіві, як джерела до історії України див., зокрема: Ковальський М. П. Документи родинного архіву Сангушків Краківського державного воеводського архіву як джерела соціально-економічної історії України // Архіви України. – 1983. – № 3. – С. 60–63.

³⁴ Див.: ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 5. – Спр. 2. – Арк. 432–433. *Extradent* (нім. *Extradende*) – віддієслівний іменник латинського походження. Точного перекладу не знайдено. Походить від прийменника *ex* (лат.) – з, із, від, та дієслова *trādo* (лат.) – передавати, віддавати, видавати, здавати. Близьким за значенням до нього є сучасний юридичний термін *Extradition* (нім., англ.) – видача злочинця іншій державі. Виходячи з цього, *екстрадент* маємо перекладати як *те, що підлягає видачі (передачі) іншій державі*.

замало, і новостворений ЦДІА УРСР зіткнувся насамперед з неналежною фаховою підготовкою архівістів. Обставини вимагали вдаватися до екстраординарних заходів: слід було в найкоротший термін описати величезну кількість документів і якнайшвидше ввести їх до наукового вжитку. Через “штурмівщину” припустилися помилок під час фондування. Так, до деяких родових фондів приєднали документи осіб, які не мали відносин з фондотворювачем. До описування документів залучили студентів гуманітарних факультетів Київського університету. Причому заголовки архівних справ укладалися за першим документом і, отже, вони не відбивають змісту документів у справі загалом. До того ж архівалії, написані латинською, французькою та іншими мовами, штучно групувалися під заголовком “матеріали іноземними мовами”. Їхній зміст не розкривався.

Не можна тут обійти мовчанкою й тогочасне політичне значення, що надавалося цим фондам. Їх наявність у радянських держархівах замовчувалася, оскільки польський уряд плекав надію повернути “свої” архівалії: йшлося не лише про родові архіви знаті польського походження, а й про актові книги періоду перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Ці історичні обставини призвели до того, що документи з колишніх магнатських родових архівів тривалий час були закритими для українських та іноземних дослідників, а власне родові фонди Потоцьких, Замойських, Любомирських та інших магнатів не увійшли до “Путівника ЦДІА УРСР у м. Києві”, виданого 1958 р.

Починаючи з середини 1970-х років розгорнулася робота щодо вдосконалення описів цих фондів. Було взято за основу непорушність описів (через численні на той час посилання в науковій літературі). Тому вдалися до укладання іменного, географічного, тематичного, мовного покажчиків *до фонду 256: Замойські*. Передбачалося згодом поширити експеримент на інші “магнатські” фонди. За браком фахівців експеримент протривав до початку 1990-х років, і архівісти змушені були обмежитися тільки родовим фондом Замойських. Географічний та іменний покажчики було складено *до описів родових фондів 236: Любомирські, і 249: Гіжицькі*. Підготовлено вступні статті до описів цих фондів, уточнено крайні дати, заголовки справ і кількість документів усередині справ³⁵.

За відсутності даних у каталозі архіву та низького наукового рівня більшості описів “магнатських” родових фондів у ЦДІАК України, що містять документи XVI – початку XX ст., виявлення таких документів ускладнене.

У такій ситуації полегшують пошук “потрібних” фондів відомості про генеалогічні зв’язки Сангушків та історію посідання великих маєтків: для Сангушків – це насамперед Володимирське й Кременецьке староства, Остро-

---

³⁵ Черкаська Н. О. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 199.

зька ординація, Ізяслав (Заслав), Славута тощо³⁶. Не останню роль відіграють дані, наведені в геральдичних і генеалогічних дослідженнях А. Бонецького, Ю. Вольфа, В. Двожачека, Т. Зелінської та ін.³⁷, а також у довідкових виданнях³⁸. Отже, можна припустити, що документи, пов'язані з родом Сангушків, слід шукати, зокрема, в родових фондах Любомирських, Замойських, Потоцьких, Тарновських, Цетнерів та ін.

Серед документів, виявлених у родових фондах, найбільшу групу становлять документи майнового характеру – матеріали до судових справ про розмежування маєтків, наїзди та документи на підтвердження прав власності (уступні, дарчі записи, фундуші, сумарії документів до маєтків тощо – ф. 236: Любомирські³⁹; ф. 49: Потоцькі⁴⁰; ф. 250: Мнішки; ф. 741: Плятери⁴¹; ф. 747: Цетнери⁴² та ін.), переважно XVIII ст. Окрему групу становить листування (ф. 249: Гіжицькі⁴³ та ін.).

³⁶ Див., наприклад: *Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji / Pod red. A. Baranowskiego.* – Warszawa; Kraków, 1988. – Т. 5a: Województwo wołyńskie; *ejusdem. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.* – Wrocław, 1995. – Т. 5: Województwo wołyńskie.

³⁷ *Boniecki A. Poczet rodów w Wlk. Ks. Litewskim w XV i XVI wieku.* – Warszawa, 1887. – S. 297–300; *Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.* – S. 422–454; генеалог. табл.: s. 456; *Dworzaczek W. Genealogia.* – Tabl. 16, 173; *Zielińska T. Poczet polskich rodów arystokratycznych.* – S. 363–376.

³⁸ Див., наприклад: *Polski słownik biograficzny.* – Т. 34. – З. 3, 4. – S. 462–524 (понад 30 біографій); *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1889. – Т. 10. – S. 793–794, 894; Warszawa, 1892. – Т. 12. – S. 367; Warszawa, 1895. – Т. 14. – S. 443–448; etc.

³⁹ Див., наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 236. – Оп. 2. – Спр. 192. – Арк. 1–12 (матеріали судової справи Домініка Любомирського, Павла Кароля Сангушка та подружжя Яна й Анни Малявських щодо прав власності на с. Вереміївці Кременецького пов. Волинського воєв., що належало до Острозької ординації; 1719, 1730 рр.).

⁴⁰ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 49. – Оп. 2. – Спр. 44 (дарчий запис мечника ВКЛ Януша Олександра Сангушка (1712–1775) кравчому коронному Францішкові Салезію Потоцькому на села Угринів, Пісочне, Голуб'є Белзького пов. і воєв.; 1744 р.).

⁴¹ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 741. – Оп. 1. – Спр. 190; Ф. 250. – Оп. 1. – Спр. 92 (матеріали до судової справи про розмежування с. Двірець, маєтку кременецького старости Януша Модеста Сангушка (1749–1806), с. Кокорів Вишнівецької волості, Кременецького пов., Волинського воєв., у посесії коронного ловчого Казимира Чарторизького, Горинецької волості, що належала Юзефу Людвіку Плятеру, с. Залісці у Вишнівецькому князівстві надвірного литовського маршалка Міхала Вандаліна Мнішка; 1782–1783 рр.).

⁴² Див.: ЦДІАК України. – Ф. 747. – Оп. 1. – Спр. 1а (про встановлення опіки Анни Цетнер над малолітнім Романом Сангушком (1775–1790), її сином від шлюбу з Юзефом Пауліном Сангушком (1740–1781), власником Любартова; б/д).

⁴³ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 249. – Оп. 1. – Спр. 270 (лист Кароля Сангушка (1779–1840) та його дружини Дороти (1799–1821) до генерала російських військ [Константина Любомирського з дубровненської гілки?] з проханням надати протекцію їхньому родичеві у звільненні від військової служби; 1816 р.; лист Клементини з Чарторизьких Сангушкової (1780–1852), дружини Євстафія Сангушка (1768–1844), до генерала (ім'я встановити не вдалося) про нещасливе подружнє життя доньки Дороти з Каролем Сангушком; 1818 р.).

Деякі колекції, що зберігаються в ЦДІАК України, містять поодинокі документи до історії князівського роду. На відміну від “магнатських” родових фондів вони мають докладні описи. Це насамперед фонд 220: Колекція документів Київської археографічної комісії, опис якого вийшов друком⁴⁴. У фонді є документи XVI–XVIII ст., що мають відношення до Сангушків і характеризують їхній майновий стан, а також взаємини з підданими. Зокрема, лист Сигізмунда II Августа до старости ковельського Фалчевського про надання князеві Роману Сангушку, старості житомирському (бл. 1537–1571), земель, рівноцінних відрізанам у нього до королівських земель під час здійснення волочної поміри в містечках Торговищі й Задиби (1559)⁴⁵. Серед документів XVII ст. – дозвіл воєводи подільського, старости володимирського Адама Олександра Сангушка (бл. 1590–1653) домініканському монастирю тримати шинок і торгувати винами, горілкою й пивом у Володимирі (1625)⁴⁶. Пізніші за часом створення документи стосуються започаткування королем Августом III комісії у справі старости кременецького Юзефа Сангушка з магістратом для перевірки прав і привілеїв міщан і ремісників Кременця та його передмість (1759)⁴⁷, а також указу короля Станіслава Августа про заборону Юзефові, вйту, і Янушеві Сангушкам примушувати міщан і передміщан Кременця до панщизни (1776)⁴⁸.

В основі фонду 223: “Колекція “Серія Б”, на думку В. О. Романовського, директора КЦАДА у 1921–1931 рр., – невстановлений родовий магнатський архів. Зберігся перший том першого опису, складений працівниками КЦАДА. Колекція містить документи XVI–XVIII ст.⁴⁹ Деякі з документів діловодного фонду “Берестечко”⁵⁰ стосуються спадщини князя Романа Сангушка (бл. 1537–1571), польного гетьмана ВКЛ. Як приклад: заява князя Костянтина Острозького, опікуна дітей князя Романа Сангушка, в справі запису віна князя Януша Заславського дружині, княгині Олександрі Романівні Сангушківні⁵¹ (1582). Там зберігається також випис з книг Коронної канцелярії – лист Сигізмунда III в справі розділу маєтків князя

⁴⁴ Каталог колекції документів Київської археографічної комісії: 1369–1899. – К., 1971; доповнений Л. З. Гісцовою та Н. М. Фаустовою (Яковенко): Архіви України. – 1974. – № 1. – С. 50–63.

⁴⁵ ЦДІАК України. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 40.

⁴⁶ Там само. – Спр. 106.

⁴⁷ Там само. – Спр. 385.

⁴⁸ Там само. – Спр. 495.

⁴⁹ Там само. – Ф. 223. – Оп. 1. – Спр. 8, 13, 15, 21, 494, 636.

⁵⁰ Теорію про діловодний і архівний фонди запропонував і опрацював В. І. Веретніков спільно з Є. М. Івановим, завідувачем Харківського ЦІА, В. О. Барвінським і М. В. Гливенком, директором Центрального архіву революції. Про трактування українськими архівістами в 1920-х роках поняття “діловодний фонд” та його співвідношення з “архівним фондом” стосовно “магнатських” фондів див.: *Черкаська Н. О.* До історії збірки “магнатських” фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1945) // Архіви України. – 2002. – № 4/6. – С. 88–89.

⁵¹ ЦДІАК України. – Ф. 223. – Оп. 1, т. 1. – Спр. 8.

Романа Сангушка між Янушем Заславським, Радзімінськими і Сангушками⁵² (1589). З пізніших – документ до історії Острозької ординації – облята до варшавських гродських книг про рішення сеймів 1766, 1768 рр. і Комісії для розділу маєтків Острозької ординації про апробацію розділу, вчиненого у 1753 р. князем Янушем Олександром Сангушком (1712–1775)⁵³, та про сплату за острозькі маєтки 300 тис. польських злотих (1774)⁵⁴.

Документи Сангушків частково зберігаються також у фонді 2228: Колекція документів на право власності⁵⁵, сформованому з розсипу, що надійшов 1985 р. з відділу рукописів ЦНБ АН УРСР (тепер – Інститут рукопису НБУВ НАН України). Усі ці справи містять заголовки, складені до 1917 р. російською мовою, написані на невеликих за форматом бланках з друкарським написом: “М. з. и г. и. Волынская губернія” (можливо, це розкривається як “Министерство земледелия и государственных имуществ”). Крайні дати документів – 1702–1824 рр. Це переважно майнові за характером документи (матеріали, в тому числі сумарії, до судових справ Сангушків про маєтки в Брацлавському воєв. з Іллінськими та у Волинському воєв. – зі Мнішками; уступні записи Януша Олександра Сангушка (1712–1775) різним особам на маєтки у Волинському і Київському воєводствах; про борги)⁵⁶. Зберігаються й листи Сангушків до різних осіб⁵⁷.

Цінним джерелом до історії князівського роду є актові книги судово-адміністративних установ Правобережної України за період з початку XVI ст. до 90-х років XVIII ст. З метою полегшення використання цієї надзвичайно об’ємної збірки в ЦДІАК України здійснюється їх подокументний опис (т. зв. внутрішні описи). Така робота розпочалася ще у КЦАДА в XIX ст., її було продовжено в 1920-х роках; внутрішні описи частково було видано. Складання описів здійснюють співробітники відділу давніх актів ЦДІАК України і сьогодні⁵⁸. Як приклад, наведемо інформацію, почерпнуту з внутрішніх описів актових книг Луцького гродського суду

⁵² Там само. – Спр. 13.

⁵³ Йдеться про трансакцію в Колбушовій (Сандомирське воєв.) про поділ Острозької ординації.

⁵⁴ ЦДІАК України. – Ф. 223. – Оп. 1, т. 2. – Спр. 494.

⁵⁵ Там само. – Ф. 2228. – Оп. 1. – Спр. 504–519.

⁵⁶ Там само. – Спр. 509, 515, 510, 512, 513.

⁵⁷ Там само. – Спр. 511, 517–519.

⁵⁸ Однією з останніх за часом публікацією є подокументний опис п’яти актових книг (старі № 923, 934, 935, 919, 966) Володимирського гродського суду (тепер: ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 1–5), що також містять документи до історії роду Сангушків. Зокрема, йдеться про судові справи князів Романа Федоровича, Льва Олександровича та ін. за ґрунти, гвалтовні наїзди, розмежування маєтків тощо (див.: Володимирський гродський суд: Подокументні описи. – К., 2002. – Вип. 1: Справи 1–5: 1566–1570 рр. / Упоряд Г. Сергійчук; Наук. ред. Г. Боряк, Л. Демченко). До видання увійшли відтворені фототипічним способом подокументні описи до книг № 923 (тепер – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 1) та № 934 (тепер – спр. 2), складені О. О. Федотовим-Чехівським і видані 1895 та 1904 рр. у Києві.

(ф. 25). У 1597–1600 рр. “героєм” луцьких актових книг був згадуваний уже князь Григорій Сангушко-Кошерський († 1602) з кошерської лінії разом з дружиною Софією Головчинською († 1605). Записи в актових книгах звинувачують князя та його слуг у гвалтах, наїздах, викраданні підданих і навіть у вбивствах⁵⁹. Є й скарги самого князя на Миколая Сапегу щодо захоплення “грунтів і маєтків”⁶⁰. У 1599 р. до іншої актової книги вписано лист Коронної канцелярії від 28 лютого 1599 р. про накладання баніції на брацлавського каштеляна князя Григорія Сангушка-Кошерського і його дружину Софію за наїзд і захоплення маєтку Миколая Волинця с. Залісся⁶¹.

Зважаючи на належність Сангушкам Кременецького староства, значний матеріал можна віднайти у фонді Кременецького гродського суду (ф. 21). Проте незадовільний стан документів фонду (значних збитків зазнали кременецькі книги під час Другої світової війни) не дозволяє широко ними користуватися. Книги перебувають на реставрації. Краща ситуація склалася з актовими книгами Кременецького земського суду (ф. 22). Подокументні описи до цих книг вийшли трьома випусками в 1950–1960-х роках. Там також є інформація до історії роду Сангушків (див. вип. 1, 3)⁶².

Щодо часу перебування українських територій у складі Російської імперії, то великий масив документів з досліджуваної теми відклався у ЦДІАК України у фондах урядових і судових установ Російської імперії – у Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ф. 442), Київській палаті цивільного суду (ф. 486), Київського учбового округу (ф. 707) тощо. Це пояснюється тим, що в ХІХ ст. російський уряд усіма засобами боровся з польським впливом. Особливо гостро постало питання зросійщення польської аристократії після листопадового повстання 1831 р. Сангушки ковельської лінії заплямували себе в очах російського уряду, оскільки представники роду брали участь у повстанні. Це – князь Роман Станіслав Сангушко (1800–1881) і його брат Владислав Ієронім (1803–1870), якому вдалося уникнути репресій. Їхня родина автоматично підпадала під жандармський нагляд⁶³. З часом Роману Станіславу з донькою Клементиною вдалося підтвердити дворянське походження та повернути князівський титул (відповідний документ Подільського дворянського зібрання надіслано до київського, подільського, волинського генерал-губернатора 2 квітня 1857 р.)⁶⁴. Історію родини та маєтків – головні серед них Славута

⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 49 (старий № 2104). – 1596 р. – Арк. 719–720зв. тощо.

⁶⁰ Там само. – 1596 р. – Арк. 470–471.

⁶¹ Там само. – Спр. 56 (старий № 2105). – 1599 р. – Арк. 50–52.

⁶² Кременецький земський суд: Описи актових книг ХVІ–ХVІІ ст. / Упоряд. Попова Л. А. та ін. – К., 1959. – Вип. 1: Кн. 1–11 (1568–1598); К., 1965. – Вип. 3: Кн. 23–35 (1616–1625).

⁶³ Див.: ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 788а. – Спр. 101; Оп. 819. – Спр. 101. – Арк. 8зв.–9зв. тощо.

⁶⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 8948. – Арк. 146зв.–147; Оп. 807. – Спр. 68. – Арк. 1–6; Спр. 246. – Арк. 1–16 тощо.

й Ізяслав (Заслав) – відбито насамперед у документах Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора. Вони фіксують майновий стан князів, їхні політичні уподобання⁶⁵, матеріали до історії маєтків, у тому числі родових – Ізяслава, Білгородки та Славути⁶⁶. З цих та інших маєтків, розташованих у Ізяславському та Острозькому повітах Волинської губ., за наказом Миколи II, 1907 р. створено було ординацію, або наказну спадкову маєтність князя Романа Даміана Сангушка⁶⁷. Географічна назва маєтності в імператорському указі відсутня, але в польській науці затвердилася як Заславська ординація.

В історії роду Сангушків відбився час, за якого вони жили. Певною мірою символічною є трагічна доля останнього власника Славути – Романа Даміана Сангушка (1832–1917)⁶⁸. Він, так само як інші представники національних еліт, став жертвою соціальних потрясінь, за яких судилося жити його сучасникам.

Архівні матеріали “живуть”, якщо до них звертаються і використовують їх при написанні наукових праць. Проте вміщена в них інформація потребує перевірки і уточнення в інших джерелах. Історія славнозвісного роду Сангушків закарбувалася в документах. Мета цієї публікації – показати невичерпність архівних джерел, багато з яких ще чекають на дослідника.

---

⁶⁵ Там само. – Оп. 788а. – Спр. 101. – Арк. 1–84 тощо.

⁶⁶ Там само. – Оп. 770. – Спр. 25. – Арк. 41–43; Оп. 788а. – Спр. 101. – Арк. 10зв.; Оп. 84 (1851 р.). – Спр. 217. – Арк. 1–5; Оп. 707. – Спр. 30. – Арк. 14 тощо.

⁶⁷ Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. – СПб., 1907. – Отдел первый. – № 76, ст. 719: “Об обращении принадлежащих князю Роману Дамиану Евстафию Павлу Сангушко в Волынской губернии недвижимых имений в заповедное”.

⁶⁸ Матеріали судової справи про обставини вбивства князя Романа Даміана Сангушка див.: ЦДІАК України. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 6049. – Арк. 1–11. Про політичні уподобання останнього власника Славути див. також: *Черкаська Н. О.* Листи князя Романа Даміана Сангушка, останнього власника Славутського маєтку, з родових фондів ЦДІАК України // *Славута й Славутчина: минуле й сучасність*: Зб. наук. праць. – Славута, 2003. – С. 26–37; <http://www.myslenedrevo.com.ua>.